

L'INSTITUT INTERNACIONAL D'ESTUDIS BORGIANES

Maria TOLDRÀ I SABATÉ
Institut Internacional d'Estudis Borgians

Els Borja són la família procedent de l'antiga Corona d'Aragó que ha tingut més projecció en la història i l'imaginari europeu. La difusió internacional del seu nom deriva del poder polític i eclesiàstic que concentren dos dels seus membres quan arriben al papat, Calixt III (1455-1458) i Alexandre VI (1492-1503), i del fet de comptar amb un sant de la influència de Francesc de Borja, tercer general dels jesuïtes (1510-1572, canonitzat el 1671). Però també de la llegenda que els envolta. Els orígens d'aquesta, cal cercar-los en anècdotes de base més o menys real escampades en libels difamatoris, informes oficials i dietaris coetanis generalment contraris al papa Alexandre, i en comentaris de pensadors polítics i historiadors posteriors; les notícies que reporten, refetes al llarg dels segles, desemboquen, ja al XIX, en creacions literàries de gran difusió, que assenten la llegenda negra de la família i els seus membres més conspicus. D'altra banda, és la mateixa època que els Borja es converteixen en objecte de recerca històrica i es publiquen les primeres grans monografies sobre el tema, de consulta encara obligada.

L'interès per la família Borja es renova periòdicament en aquesta doble línia, és a dir, a través de noves vies d'estudi obertes pel descobriment de materials inèdits o la revisió dels ja coneguts; i de l'aparició d'obres literàries o de divulgació que repeteixen els vells tòpics o, en les excepcions més dignes, es fan ressò dels resultats d'investigacions recents. I és que els Borja constitueixen un tema d'interès interdisciplinari, per la varietat dels aspectes implicats en l'estudi dels membres de la família i les seves polifacètiques activitats: història política, social i econòmica, història de l'Església, de l'art i la literatura, etc.

Per coordinar algunes propostes recents sorgides al voltant dels Borja, l'any 2002 es crea l'Institut Internacional d'Estudis Borgians (IIEB), òrgan de la Fundació Francesc Eiximenis (València). L'IIEB, una iniciativa d'Eliseu Climent, vol ser un punt de trobada d'investigadors del món borgia, i establir contactes amb empreses paral·leles tant dels Països Catalans com d'Europa en general i Itàlia en particular.

ANTECEDENTS

Arran de l'escaiença, el 1992 i el 2003, del cinquè centenari de l'entronització d'Alexandre VI i de la seva mort, al País Valencià i a Itàlia s'organitzaren congressos i exposicions al voltant de la figura del pontífex i el seu context històric i cultural, i es presentà públicament a València un projecte de llarg abast, el *Diplomatari Borja*.

En el marc dels premis Octubre de 1994 es dedicaren unes jornades als Borja; les actes es van publicar el 1998 en coedició del Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals (CEIC) Alfons el Vell i l'Ajuntament de Gandia amb Edicions Tres i Quatre, amb el títol *L'Europa renaixentista. Simposi internacional sobre els Borja*. A Itàlia es creà un Comitato nazionale «Incontri di studio per il V centenario del pontificato di Alessandro VI (1492-1503)», que entre 1999 i 2001 coordinà la celebració de congressos a Ciutat del Vaticà-Roma (1999), Bari-Monte Sant'Angelo, Bolonya, Perusa i València (2000), Càller i Viterbo (2001), i es va fer càrrec de la publicació de les actes, en curs, amb l'associació «Roma nel Rinascimento».

Aquests anys tingueren lloc al País Valencià diverses exposicions borgianes, patrocinades per la Generalitat Valenciana en col·laboració amb els ajuntaments de Gandia i Xàtiva, el CEIC Alfons el Vell de Gandia, la Fondazione Memmo de Roma i d'altres institucions. Destaquem *Xàtiva, els Borja: una projecció europea* (Xàtiva, 4 de febrer-30 d'abril de 1995), *El hogar de los Borja* (Xàtiva, 16 de desembre de 2000-28 de febrer de 2001), *Sucre & Borja. La canyamel dels ducs. Del trapig a la taula* (Gandia, 21 de desembre de 2000-23 de febrer de 2001), i *Los Borja. Del mundo gótico al universo renacentista* (València, 22 de desembre de 2000-16 de març de 2001). Els catàlegs publicats contenen estudis sovint molt interessants.

El renovat interès per la família Borja s'ha traduït, a nivell acadèmic, en l'elaboració d'algunes tesis doctorals, per exemple les de Miquel Navarro sobre Calixt III (Pontificia Universitat Gregoriana) i Álvaro Fernández de Córdoba sobre la política espanyola d'Alexandre VI (Universitat della Santa Croce), publicades el 2005, a València i Roma respectivament.

A nivell editorial, el País Valencià, i en menor terme el Principat, han participat activament en la represa borgiana. S'han recuperat, en català, clàssics com *Els Borja*, de Mario Menotti, amb treballs annexos de Marià Carbonell i Ximo Company, i *Lucrècia Borja*, de Maria Bellonci (tots dos a València, el 1992). La falta d'espai impedeix ressenyar amb detall les publicacions borgianes de la Institució Alfons el Magnànim, la Universitat de València, alguns ajuntaments valencians (sobretot Xàtiva i València), la Fundación Valencia Tercer Milenio, Fundació Jaume I, Quaderns Crema i d'altres editorials i institucions, així com els números monogràfics que els han dedicat revistes com *Afers* (1994). Cal subratllar, però, d'una banda, l'activitat del CEIC Alfons el Vell de Gandia, que en la seva col·lecció «Alfons el Vell» inclou títols borgians nous, a més de la refosa catalana d'un clàssic de Josep Sanchis Sivera (*Alguns documents i cartes privades que pertanyeren al segon duc de Gandia en Joan de Borja*, Gandia, 2001). I, d'altra banda, les publicacions de Tres i Quatre, que té dues col·leccions dedicades a la família, el «Diplomatari Borja» i la «Biblioteca Borja», en coedició amb l'IIEB des del tercer lliurament de cadascuna.

Però l'antecedent directe de l'IIEB i que en justifica la creació és el projecte *Diplomatari Borja*, un pla d'edició de documentació borgiana conservada en arxius europeus (Arxiu del Regne de València, Arxiu de la Corona d'Aragó, Archivio Segreto Vaticano, Archivio di Stato de Mòdena, Archivo Histórico Nacional, Real Academia de la Historia, etc.). El *Diplomatari* neix amb el propòsit de completar la genealogia i resseguir els orígens i els progressos d'una obscura família xativina que, gràcies a la carrera d'Alfons de Borja (Calixt III) a la cancelleria del Magnànim i a l'Església, assoleix cotes màximes de poder en temps del seu nebot Roderic (Alexandre VI), quan enllaça amb la monarquia i l'aristocràcia de les penínsules ibèrica i italiana, i forma un ampli patrimoni en terres valencianes, governat fins al XVIII per la seva línia principal. El precedent del *Diplomatari* és una idea del valencià Lluís Cerveró (1902-1983) i del barceloní Miquel Batllori (1909-2003), que en principi se centrava en la documentació valenciana i vaticana. Cerveró ja havia col·laborat en alguna empresa borgiana, com l'apèndix documental d'una obra de caràcter més apològic que no científic, sovint editada i avui oblidada, *Reivindicació de Alejandro VI (el papa Borja)*, d'Elies Olmos i Canal-

da (València, 1952); fruit dels seus escorcolls en arxius valencians, aplegà una col·lecció de fitxes sobre documentació històrica i cultural, amb abundants notícies sobre els Borja, actualment dipositada a l'Arxiu del Regne de València. La major part de les investigacions borgianes de Batllori, basades en recerques arxivístiques directes i en informacions proporcionades per Cerveró, s'han aplegat al volum IV de la seva *Obra completa* (València, 1994). La tasca de localització de materials d'aquests dos investigadors venia a sumar-se a una llarga tradició de reculls documentals, centrats, però, en personatges o aspectes concrets de la família. Per exemple els lliuraments sobre sant Francesc de Borja dels *Monumenta Historica Societatis Jesu* (Madrid, València i Roma, 1894-1911 i 2003); la documentació annexa de la *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* de Ludwig von Pastor, sobretot a partir de la cinquena edició ampliada de 1924; els *Documenti inediti sulla famiglia e la corte di Alessandro VI* de Mario Menotti (Roma, 1917), i el *Regesto ibérico de Calixto III*, que Josep Rius i Serra deixà incomplet en morir (Barcelona, 1948-1958); per no citar obres tan útils i alhora tendencioses com el text de capçalera de certes reivindicacions apologetiques catòliques i nacionalistes dels Borja: Peter de Roo, *Material for a History of Pope Alexander VI, his relatives and his time* (Bruges, 1924), també en la traducció ampliada al castellà del primer volum, a cura de Ventura Pascual i Beltran, intitulada *Los Borjas de la leyenda ante la crítica histórica* (València, 1952). A l'Arxiu Històric dels Jesuïtes de Catalunya es conserva un fragment de proves d'una *Genealogía documentada de los Borjas. Siglos XII-XVI*, de Cerveró i estudi preliminar de Batllori (Roma, 1969), que no progressà, però que es pot considerar el precedent del futur *Diplomatari Borja*.

La preparació del *Diplomatari* comporta l'escorcoll de nombrosos fons bibliogràfics, el regest i transcripció de milers de documents. Per tal que el projecte arribés a bon port, en la seva última i definitiva represa es partí de la base que els recursos humans i materials que exigia obligaven a plantejar-lo en termes de cooperació amb els arxius que conserven documentació borgiana i amb diferents equips d'investigadors que es fessin càrrec de la seva elaboració. Diverses institucions polítiques i eclesiàstiques dels Països Catalans, conscients de la significació històrica dels Borja i d'una iniciativa d'aquesta envergadura, li donaren suport i es comprometeren a impulsar-la; estan representades en el patronat d'honor per a l'edició del *Diplomatari*, presidit pel cardenal Paul Poupard. La publicació dels resultats s'encarregà a l'editorial Tres i Quatre. El projecte es va presentar públicament a València, durant els Premis Octubre de l'any 2000, declarat Any dels Borja en commemoració del cinquè centenari de la proclamació alexandrina del jubileu de 1500; representants d'institucions, arxius i investigadors es reuniren a l'Aula magna de la Universitat de València per tal d'establir uns criteris generals de treball. El projecte entrava, doncs, en una fase definitiva. Un any i alguns mesos després, la creació de l'IEEB li donava cobertura institucional, així com als que posteriorment es generaren al seu voltant, començant per la col·lecció «Biblioteca Borja». El maig de 2002 es publicà el primer volum del *Diplomatari*.

La direcció d'aquest projecte recaigué en el pare Batllori, que havia dedicat tants anys i esforços a preparar-lo i endegar-lo. El primer acte públic organitzat per l'IEEB fou precisament un homenatge al jesuïta, que es va fer coincidir amb el nomenament com a doctor *honoris causa* per les universitats aplegades a l'Institut Joan Lluís Vives (Barcelona, 23 de maig de 2002).

Per coordinar les activitats de l'IEEB, el 2005 se'n constituí el comitè científic, presidit per Eulàlia Duran (catedràtica emèrita de la Universitat de Barcelona i de l'Institut d'Estudis Catalans). Està format per especialistes de diversos àmbits del coneixement: Marià Carbonell, historiador de l'art (Universitat Autònoma de Barcelona); Josepa Cortés, historiadora i experta en bibliografia borgiana (Universitat de València); Miquel Navarro (Facultat de Teologia de València), historiador especialitzat en la figura de Calixt III. La coordinació va a càrrec de qui

signa aquestes ratlles. Entre els assessors hi ha noms lligats a iniciatives borgianes dels últims anys, com ara Júlia Benavent (Universitat de València), Ximo Company (Universitat de Lleida), Carlos López Rodríguez (Arxiu de la Corona d'Aragó), Joan Francesc Mira o Mariàngela Vilallonga (Universitat de Girona).

PROJECTES

1. PUBLICACIONS: «DIPLOMATARI BORJA» I «BIBLIOTECA BORJA»

Ja ens hem referit als orígens i objectius del *Diplomatari Borja*. Els seus resultats es publiquen com a volums de la col·lecció que duu el mateix nom. Els lliuraments s'ordenen per sèries dedicades a arxius concrets. Actualment n'hi ha dues d'obertes, sobre els Arxius del Regne de València i de la Corona d'Aragó respectivament. Sempre que sigui possible, es pretén alternar l'aparició de volums dedicats a diferents arxius que continguin documentació sobre un mateix personatge, de manera que les dades puguin ser immediatament contrastables. Els primers lliuraments giren al voltant d'Alfons de Borja (Calixt III), que va posar les bases de la puixança familiar. La transcripció dels documents parteix de criteris filològics i es fa sobre els originals; l'edició va acompanyada de regests, notes, índexs i il·lustracions (a partir del volum 2, de la reproducció d'una tria dels documents transcrits). El volum I es completa amb estudis introductoris sobre els primers anys de la història familiar, a càrrec de diversos especialistes, i amb una genealogia dels Borja annexa.

Se n'han publicat tres volums: *Diplomatari Borja*, 1: *Documents de l'Arxiu del Regne de València (1299-1429)*, Miquel Batllori (direcció), a cura de Luis Pablo Martínez i Miquel Navarro (2002); *Diplomatari Borja*, 2: *Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1416-1429)*, i 3: *Documents [...] (1429-1444)*, Carlos López Rodríguez (direcció), a cura de Cristina Borau, Beatriz Canellas, Rafael Conde, Gloria López, Ramon J. Pujades, Jaume Riera i Maria Toldrà, 2004-2005. Hi ha en preparació el volum 4, amb què es tanca el cicle dedicat als materials sobre Alfons de Borja de l'Arxiu de la Corona d'Aragó fins a la seva mort, com a Calixt III, el 1458. Entre els projectes immediats hi ha l'inici d'una sèrie sobre la documentació borgiana de l'Archivio Segreto Vaticano.

La col·lecció «Biblioteca Borja» s'adreça a un públic més general. Té un doble propòsit: a) la difusió de monografies recents sobre la família, provinents de diferents disciplines (Ximo Company, *Alexandre VI i Roma. Les empreses artístiques de Roderic de Borja a Itàlia*, València, 2002); i b) la recuperació en català d'obres clàssiques de la bibliografia borgiana, sigui fonts coetànies o literàries (Johannes Burckard, *Dietari secret*, antologia a cura de Mariàngela Vilallonga *et alii*, pròleg de Massimo Miglio, València, 2003), sigui monografies històriques (W. H. Woodward, *Cèsar Borja*, pròleg de Júlia Benavent, a cura de Maria Toldrà, València, 2005). Els volums es completen amb notes, índexs i il·lustracions. La «Biblioteca Borja» té en curs la primera traducció al català de la biografia pionera de Ferdinand Gregorovius sobre Lucrècia (*Lucrezia Borgia nach Urkunden und Korrespondenzen ihrer eigenen Zeit*, Stuttgart, 1874) i l'edició de l'epistolari privat en català d'Alexandre VI amb els seus familiars i servidors més propers, conservat en fons de València i Roma, sobretot, però també a Barcelona, Londres, Madrid, Venècia, etc. És la continuació de la tasca iniciada per Batllori, que hi va treballar més de quaranta anys i ja n'havia ofert un avançament a *De València a Roma. Cartes triades dels Borja* (Barcelona, 1998); a banda de cartes inèdites de l'Archivio

Segreto Vaticano, contindrà la primera transcripció íntegra dels informes del nunci Francesc Desprats al papa, en què els grans temes de la política internacional dels anys 1493-1494 es donen la mà amb qüestions relacionades amb la promoció dels fills d'Alexandre.

Tant el «Diplomatari» com la «Biblioteca Borja» estan integrats en el grup «Textos medievals catalans», que aplega col·leccions i editors de textos i estudis sobre la cultura medieval als Països Catalans.

2. WEB «ELS BORJA»

L'IIEB té una pàgina web, «Els Borja», actualment disponible en tres llengües (català, anglès i italià) a l'adreça www.elsborja.org. Està pensada per a dos tipus de públic, un de general i un de més especialitzat. El primer hi trobarà un apartat introductori sobre «Els Borja: història, cultura i art» i una secció de «Rutes» borgianes, dissenyada no tan sols com a introducció històrica, sinó també com a invitació a seguir les passes dels Borja en els seus itineraris per les penínsules ibèrica i italiana; ja es pot accedir a la ruta dedicada als anys que Lucrècia Borja passà a Ferrara (1502-1519), redactada per Eulàlia Duran i amb un pròleg de Josep M. Muñoz.

D'altres seccions tenen continguts més especialitzats. Josepa Cortés ha elaborat un inventari de «Filmografia» borgiana, que conté la fitxa tècnica d'una quarantena de pel·lícules rodades entre 1908 i 2005. La secció «Bibliografia», que s'amplia periòdicament, és una tria de la bibliografia sobre els Borja que aquella autora prepara des de fa temps. La «Revista Borja», en curs d'elaboració, recull monografies inèdites o ja publicades i recensions de novetats bibliogràfiques sobre el tema. Així mateix, la web conté un apartat sobre «Publicacions» borgianes de l'IIEB i Tres i Quatre, una secció de «Crònica» i una adreça de contacte per a consultes i suggeriments. Una selecció d'«Enllaços» permet accedir a textos borgians disponibles a la xarxa, des d'obres literàries i títols que han conformat la llegenda familiar fins a estudis clàssics sobre aquesta.

3. FONS DOCUMENTAL I BIBLIOGRÀFIC. ACTIVITATS

L'IIEB ocupa una nova seu a l'edifici «Octubre» (antic «El Segle») de València. Està formant una biblioteca especialitzada sobre els Borja, a partir de donatius, adquisicions i intercanvi de publicacions amb altres institucions. Un acord signat el 2002 amb el Vaticà i la Fundació Winterthur ha permès incorporar al fons bibliogràfic de l'IIEB una col·lecció de més de 600 CD-rom, que reproduïxen bona part dels registres de Calixt III i Alexandre VI de l'Arxiu del Vaticà.

L'agenda d'activitats de l'IIEB inclou la celebració de conferències, congressos i exposicions, així com l'intercanvi d'estudiants i investigadors d'altres universitats i institucions culturals, especialment d'Itàlia, que, amb el País Valencià, sol concentrar la major part dels projectes borgians. Aprofitant la propera avinentesa dels 500 anys de la mort de Cèsar Borja el 1507, l'IIEB està organitzant un II Simposi internacional sobre els Borja per a la tardor de l'any 2007, per tal de promoure l'intercanvi de resultats de les línies d'estudi obertes els últims anys i plantejar noves propostes de treball.